

PERE BENITO I MONCLÚS*

*DE LA GUERRA DE L'EMPORDÀ (1128) A LA MORTALDAT
DE 1131: GÈNESI, EXTENSIÓ I EXTINCIÓ D'UNA FAM.
PER A UNA HISTÒRIA DE LES CRISIS ALIMENTÀRIES A LA
CATALUNYA MEDIEVAL***

ABSTRACT

In the history of food shortages and subsistence crises which affected the Catalan counties during the eleventh and twelfth centuries, the famine of 1129-1131 deserves special mention. Originating in the war of 1128 involving the Empordà and neighboring counties, this famine affected the city of Barcelona and other points of Catalonia (Winter, 1131) and created conditions for the spread of a deadly epidemic (July 1130 -January 1132).

Durant l'hivern de 1129 i l'hivern i la primavera de 1130 la documentació relativa al mercat de la terra registra l'impacte d'una fam geogràficament circumscrita als comtats nordorientals de Catalunya (Girona, Besalú, Empúries,

* Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

** Aquesta article forma part dels resultats de la recerca "Les fams a Catalunya a l'Alta Edat Mitjana (segles IX-XIII)", finançada amb una beca postdoctoral del Ministerio de Educación Cultura y Deportes i vinculada al projecte "Pa i poder a les ciutats catalanes (segles XIV-XVIII)", aprovat i finançat per la Secretaría de Estado de Educación, Universidades, Investigación y Desarrollo, dins del Programa Nacional de Promoción General del Conocimiento (PB2001-0994), i dirigit pel Dr. Antoni Riera i Melis, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona. L'autor és membre d'Observatori de l'Alimentació (Grup d'Estudis Alimentaris) de la Universitat de Barcelona.

Abreviatures emprades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; ACB = Arxiu Capitular de Barcelona; ACU = Arxiu de la Catedral d'Urgell; ACV = Arxiu Capitular de Vic; ADB = Arxiu Diocesà de Barcelona; ADG = Arxiu Diocesà de Girona; BC = Biblioteca de Catalunya; CSC = Cartulari de Sant Cugat del Vallès; LA = *Libri Antiquitatum*; LDEU = *Liber Dotiliarum Ecclesiae Urgellensis*; MARQUÈS, *Cartoral* = MARQUÈS, Josep M., *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona* (s. IX-XIV), Barcelona, Fundació Noguera, 1993; MARQUÈS, *Vilabertran* = Josep M. MARQUÈS, (ed.), *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1995; MGH = *Monumenta Germaniae Historica*; RIUS = José RIUS SERRA (ed.), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, 3 vols., Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947.

Peralada). La fam de 1129-1130 no és un fet excepcional dins la història social de la Catalunya del segle XII, sinó tot el contrari; es tracta d'una de les aproximadament vint-i-tres caresties que patí la població al llarg d'aquest segle i una de les moltes en què l'escassetat i l'alça dels preus dels cereals i dels principals productes alimentaris (carestia) es traduïren, localment, en un augment significatiu de les dificultats d'accés de la població als aliments bàsics per a la subsistència (fam).

Tot i així, aquesta crisi presenta algunes particularitats que val la pena assenyalar. A diferència, per exemple, de les fams internacionals de 1146-1147 i 1152-1153, que es manifestaren, primer i més intensament, a la ciutat de Barcelona i al seu entorn immediat, la de 1129-1130, provocada per la guerra que l'any 1128 assolà l'Empordà i els territoris fronterers, fou en els seus orígens una fam regional que, posteriorment, després de les messes de 1130, s'estengué i agreujà, afectant l'hivern de 1131 la ciutat de Barcelona, el seu entorn i altres punts de Catalunya. D'altra banda, la fam creà les condicions que feren possible l'extensió d'una gravíssima epidèmia que causà una de les mortaldats més importants del segle. Les condicions de pobresa persistiren més enllà i dos anys després (1133) generaren altre cop situacions de carestia.

Per tant, aquesta fam es presenta com un cas interessant en la mesura que aporta elements de reflexió més general sobre les relacions entre guerra i carestia, entre carestia i connexió regional i internacional dels mercats, entre la fam, l'epidèmia i la mortalitat, i entre la mortaldat i l'extinció de les condicions de la fam.

DE LA GUERRA DE L'EMPORDÀ A LA FAM

La principal evidència de la crisi alimentària de 1129-1130 procedeix dels actes de compra-venda i d'empenyorament d'alou (masos, parcel·les i plantacions) fetes per pagesos a persones o institucions eclesiàstiques amb implantació en aquesta àrea i, en un nombre inferior, a particulars. Un grup d'aquests documents testimonia l'actuació del clergue Ponç Urgell a Sant Julià de Sords (Cornellà de Terri, Pla de l'Estany) orientada a ampliar el patrimoni del capítol de canonges de la seu de Girona, del qual forma part. El mecanisme emprat per Ponç Urgell amb els pagesos de Sords és la compra i la retrocessió de l'alou convertit en tinença sotmesa a un règim consuetudinari de prestacions agràries. Les dificultats per a fer front a la carestia, la necessitat d'aliments i de llavor per a la sembra, és, sens dubte, el denominador comú que porta a aquests pagesos a alienar les seves parcel·les o plantacions,¹ encara que, com és habitual, només alguns d'ells, per imperatiu legal, ho facin explícit. Es tracta, d'una banda, de la venda que el 15 de gener de 1129 Nèvia, juntament amb els seus fills Pere, Guillem i

Ramon, *famis necessitate cobacti*, fan a Ponç Urgell d'una casa i tres oliveres de l'alou que posseïxen a Sant Esteve de Sords, prop de la Burgada, a canvi de 5 sous de diner, en moneda de Girona, *ex XVI in solido*; els pagesos conserven la tinença d'aquests béns, pels quals en endavant resten obligats a tributar a l'església de Girona cada any un parell de gallines per la casa i la quarta part i el braçatge de la collita de les olives.² Poc més d'un any després, el 25 de febrer de 1130. Berenguer Guillem, la seva muller Estèvana i els seus fills Pere i Joan, *victus necessitate constricti*, venen un alou amb cases i oliveres a canvi de la suma de 13 sous de diners de Girona *ex XVI in solido* i la tinença dels béns, pels quals s'obliguen a tributar anualment a l'església de Girona la quarta part i el braçatge de la collita i un cens d'un parell de gallines per les cases.³

La canònica de Santa Maria de Vilabertran actua com a prestamista a Sant Feliu de la Guàrdia, dins del comtat d'Empúries,⁴ i aconsegueix de Gaufred de Molins l'evacuació de la propietat del molí de Berà, a Llers, al comtat de Besalú,

1. El 10 d'octubre de 1128 Ramon Guillem ven al sacerdot Ponç Urgell una part de l'alou que posseïx a Sant Esteve de Sords per la quantitat de 10 sous i 8 diners, moneda de Girona (ADG, Cartoral de Carlemany, pp. 286a-287a., ed. MARQUÈS, *Cartoral*, p. 385, doc. 240). El 28 de novembre de 1128 Nèvia i el seu fill Pere venen al capítol de canonges de la seu de Girona i al clergue Ponç Urgell dues feixes situades al mateix lloc per la quantitat de 13 sous de diners, moneda de Girona, *ex XVI in solido*. Els venedors conserven la tinença de terra compromentent-se a pagar anualment al batlle de la canònica la quarta part i el braçatge de la collita (ADG, Cartoral de Carlemany, pp. 283b-284a., ed. MARQUÈS, *Cartoral*, p. 388, doc. 243). L'11 de gener de 1129 Berenguer Guillem i la seva muller Estèvana, acompanyats dels seus fills Pere i Joan, venen al capítol de canonges de la seu de Girona dues petites peces del seu alou situades a la mateixa parròquia per 8 sous de diners, moneda de Girona, *ex XVI in solido*, a condició de tenir-les i treballar-les, ells i els seus descendents, i pagar en endavant al capítol de canonges la quarta part i el braçatge de la collita (ADG, Cartoral de Carlemany, p. 283 ab, ed. MARQUÈS, *Cartoral*, p. 392, doc. 247). L'1 d'abril de 1130 Pere Bord i Ramona i Arnau i Maria venen al capítol de canonges de la seu de Girona i al clergue Ponç Urgell dues oliveres a Sant Esteve de Sords, al lloc Burgada, al costat dels que ja posseïx el comprador, pel preu de 5 sous de diners, moneda de Girona. Els venedors conserven la tinença de les oliveres i es comprometen a tributar la quarta part i el braçatge de la collita (ADG, Cartoral de Carlemany, p. 287 a., ed. MARQUÈS, *Cartoral*, pp. 397-398, doc. 252).

2. A més, Nèvia i els seus fills venen als canonges un parcel·la amb 6 oliveres situada al mateix lloc per la quantitat d'11 sous de la mateixa moneda (ADG, Cartoral de Carlemany, p. 281 ab, ed. MARQUÈS, *Cartoral*, pp. 393-394, doc. 248).

3. "Nos vero venditores supradictum ortum cum columbario, ficulnea et cum omnibus olivariis que ibi permanent in iam dicta venditione mittimus propter IIII solidos et dimidium denariorum quos tu nobis inde donas." (ADG, Cartoral de Carlemany, p. 288ab, ed. MARQUÈS, *Cartoral*, pp. 395-396, doc. 250).

4. El 26 de febrer de 1130, els germans Ramon Ponç, Pere i Ermessenda empenyoren a Santa Maria de Vilabertran una peça de terra situada al comtat d'Empúries, al terme de Sant Feliu de la Guàrdia, prop de la vinya gran del monestir, per 7 s., de moneda comtal d'Empúries (BC, Arxiu, perg. 9684, ed. MARQUÈS, *Vilabertran*, p. 186, doc. 459).

recomponent posteriorment els drets d'ús de què gaudien els pagesos.⁵ El cenobi de Santa Maria de Cervià, per la seva banda, adquireix en penyora un alou a Sant Jordi Desvall, dins del comtat d'Empúries.⁶

També es documenten vendes forçades entre particulars. El 18 de gener de 1129 Guisla i els seus fills Guillem, Arnau i Berenguer, *victus necessitate compulsi*, venen a Llorenç el mas Fonollar de Fornells amb unes possessions situades a Aiguaviva per la suma de 3 morabatins.⁷ A la ciutat de Girona, el 6 d'abril de 1130 el sagristà Arnau Joan presta 40 morabatins d'or a Arnau Adalis i a la seva muller Garsenda obtenint en penyora el forn que aquests tenen per la seu de Girona al burg de Sant Feliu.⁸ Un mes després, el 6 de maig, Ramon Joan i Ponç Guerau venen a Ramon Vidal i Guillem Barrutell el molí que tenen per Ramon Renart a la Muga, dins del terme de Cabanes, al comtat d'Empúries, per la quantitat de 100 sous melgoresos.⁹

En resum, les dades disperses del mercat de la terra que acabem de relatar indiquen que la carestia i la fam de 1128-1130, a diferència de les caresties anteriors i posteriors, es va circumscriure als comtats del nord-est de Catalunya (Girona, Besalú, Empúries) i que, en canvi, fou pràcticament desconeguda a la ciutat i al comtat de Barcelona, a la Catalunya central (Osona, Manresa) i pirinenca (Urgell, Cerdanya).

Tots aquests actes, en conjunt, permeten, a més, assenyalar dos moments de dificultat: entre octubre de 1128 i febrer de 1129 i entre febrer i maig de 1130. Podem encara precisar més i assenyalar com a moments crítics dels dos períodes els mesos de gener de 1129 i febrer de 1130.

La relació entre la fam de 1129-1130 i l'anomenada guerra de l'Empordà,¹⁰ el conflicte que enfrontà l'any 1128 els comtes Ponç Hug I d'Empúries, d'una banda, i Ramon Berenguer III de Barcelona i els seus vassalls i aliats, el bisbe de Girona, el senyor de Peralada i el comte del Rosselló, de l'altra, sembla fora de dubte. D'una

5. La definició del molí de Berà, situat al terme de Llers, a la vila de Molins, al costat del riu Muga, per part de Gaufréd de Molins a Santa Maria de Vilabertran és formalitzada el 15 de gener de 1130 (BC, Arxiu, perg. núm. 9937, ed. MARQUÈS, *Vilabertran*, pp. 185-186, doc. 458). El 8 de maig Pere Ecard ven al monestir el dret d'ús d'un dia i una nit setmanal que posseeix en el mateix molí per la quantitat de 4 morabatins i 5 sous de moneda de Peralada (BC, Arxiu, perg. 9630, reg. MARQUÈS, *Vilabertran*, pp. 187-188, doc. 463).

6. El 15 de febrer de 1129 Pere Ramon i la seva muller Ferrana empenyoren a aquest monestir una part de l'honor que posseeixen a Sant Jordi Desvall (ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, perg. 454, ed. Lluís TO FIGUERAS, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal. Diplomataris segles XI-XII*, Barcelona, Fundació Vives i Casajuana, 1991 pp. 251-252, doc. 52).

7. ADG, pergs. Pia Almoina, Fornells, núm. 9.

8. ADG, Cartoral de Carlemany, p. 239ab, ed. MARQUÈS, *Cartoral*, pp. 398-399, doc. 253.

9. BC, Arxiu, perg. 9633, regestat per MARQUÈS, *Vilabertran*, p. 187, doc. 462.

10. L'expressió apareix en un document de 1131 (BC, Arxiu, perg. 9959, regestat per MARQUÈS, *Vilabertran*, pp. 191-192, doc. 472).

banda, la geografia de les dificultats coincideix amb l'escenari de la guerra (comtats d'Empúries, Peralada, Girona i Besalú). De l'altra, la fam es declarà just dos mesos després de concloua la contesa, el mes d'agost de 1128, i, per tant, pogué ésser l'efecte combinat d'unes reserves cerealícoles esgotades i d'unes collites dolentes o deficientes. Ens trobem, en efecte, davant del que a primera vista es presenta com una repercussió directa del conflicte, els principals episodis del qual ens permetrem, en conseqüència, de recordar breument.

En l'origen del contenciós hi havia, d'una banda, un problema de concurrència de mercats entre Castelló, capital del comtat d'Empúries, i la seva rival Peralada, erigida en capital d'una senyoria independent; i, d'altra banda, les tradicionals males relacions entre els comtes d'Empúries i els bisbes de Girona, vassalls dels comtes de Barcelona, per les possessions i els drets que la mitra tenia i percebia a l'església de Castelló i a tot el comtat. En el rerafons, l'hegemonia política i comercial del comtat de Barcelona, que s'havia annexionat el comtat de Besalú i que per mitjà de relacions feudals dominava tots els estats que envoltaven Empúries, amenaçava per asfixiar la potència econòmica i naval d'aquest comtat.¹¹

El conflicte esclatà l'any 1128,¹² quan Ponç Hug s'emparà de diverses possessions del senyor de Peralada, Berenguer Renard, nebot seu, i prohibí als seus vassalls que concorreguessin als mercats de Peralada. Per a fer més efectiva la competència, creà a Castelló, capital de l'antic comtat, un mercat el mateix dia que se celebrava el de Peralada. Paral·lelament, s'aproprià dels delmes i altres drets que els bisbes de Girona percebien sobre l'església de Castelló, fet que motivà la intervenció de Ramon Berenguer III com a defensor del seu vassall, el bisbe Berenguer Dalmau. El senyor de Peralada s'alià amb el comte del Rosselló, Gaufred III, i ambdós acudiren a Ramon Berenguer III en demanda de justícia. Durant la contesa, Ponç Hug envai el comtat de Besalú i s'apoderà dels castells de Llers, Avinyonet i Navata. També tancà els camins dels seus dominis als mercaders i transeünts dels comtats de Besalú i Girona, vassalls de Barcelona, mentre les seves naus tancaven el

11. Sobre les causes i el desenvolupament del conflicte, vegeu Santiago SOBREQÜES VIDAL, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, Vicens Vives, 1961, pp. 196-198, i *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Teide, 1957, pp. 17-18.

12. No coneixem la data de l'inici de les hostilitats però un document datat de l'1 de desembre de 1127 ens proporciona algunes pistes. Es tracta del contracte de guarda i batllia que firmaren Ramon Mir, la seva muller i els seus fills amb l'església de Girona. Ramon Mir i la seva família posaren la coromina que tenien a Santa Eulàlia dels Pujals (dels Cavallers) sota la potestat, la batllia i la defensa de la seu de Girona, comproment-se a pagar un cens anual d'1 eimina d'ordi. Probablement aquest acte fou formalitzat al començament de les hostilitats entre el comte d'Empúries i la seu de Girona (ADG, Cartoral de Carlemany, p. 255b, doc. 237, ed. MARQUÈS, *Cartoral de Carlemany*, p. 382, doc. 237).

pas pel litoral empordanès als vaixells dels comtats veïns i molestaven els naturals del comtat de Barcelona exigint-los *consuetudines* indegudes.

Ramon Berenguer III va acudir ràpidament en auxili dels seus vassalls llençant la host contra els dominis del comte d'Empúries, el qual va vèncer al castell de Quermançó. Ponç Hug fou capturat i conduït a Barcelona, on fou jutjat. Ultra satisfer una forta composició pecuniària, Ponç va haver de comprometre's a retornar el que havia usurpat al senyor de Peralada, a la mitra de Girona i a tots els barons desposseïts, a enderrocar les fortificacions que havia manat construir a Castelló, a suspendre el mercat del dissabte a la seva capital i a no atacar els interessos ni els vassalls dels comtes de Barcelona. L'humiliant tractat que posava fi a la guerra fou firmat el 17 d'agost de 1128.¹³ Tot seguit, el 16 de setembre, Ponç Hug hagué de sotmetre's a l'església de Girona, que l'havia excomunicat, i renunciar a totes les seves pretensions en favor seu.¹⁴

La guerra de l'Empordà pogué afectar de diverses maneres el mercat de cereals dels comtats nordorientals de Catalunya. En primer lloc, la contesa va requerir la mobilització de grans reserves de blat per a l'abastament de les respectives hosts. Sabem que una part d'aquestes reserves procediren dels dominis que el comte de Barcelona tenia a les proximitats de la zona del conflicte; el mes de març de 1131 Ramon Guillem de Caldes de Malavella, en el seu testament, llegà al seu senyor, el comte Ramon Berenguer IV, 100 sous que devia al seu pare pel blat que li havia prestat durant la guerra.¹⁵ D'altra banda, l'apropiació dels delmes episcopals per part del comte d'Empúries als dominis que la seu de Girona tenia al Baix Empordà pogué tenir com a objectius tant assegurar l'abastament de la host pròpia, com fer front a les necessitats de la població davant la perspectiva d'una carestia provocada per unes collites deficientes. Finalment, cal recordar que la destrucció de les collites de l'enemic fou una tàctica habitual en les guerres feudals i la guerra de l'Empordà, una de les principals reserves bladeres de Catalunya, no degué ésser una excepció. En qualsevol cas, sembla clar que les primeres dificultats s'experimentaren una vegada concloua la contesa i que, per tant, la fam fou una conseqüència directa de la guerra i no a la inversa.

13. Francisco MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, Barcelona, CSIC, 1945, doc. 523. Santiago SOBREQÜÉS VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Teide, 1957, pp. 17-18.

14. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, doc. 524.

15. BC, Arxiu, perg. 9959, ed. MARQUÈS, *Vilabertran*, pp. 191-192, doc. 472. És també significativa la cessió de 3 eimines d'ordi, 1 eimina de blat i un bou que, en el seu testament dictat el 7 de juliol de 1130, Constança, muller de Berenguer Pla, pagès de Sant Julià de Palou, féu al seu senyor, el comte de Barcelona Ramon Berenguer III, pel qual tenia un mas i un molí (ACB, 1-1-2533). Es tractava de la liquidació d'algun deute? I, en aquest cas, per quin concepte?

MESURES EXCEPCIONALS: L'ASSEMBLEA DE PAU I TREVA DE MARÇ DE 1131

Ara bé, si la fam de 1129-1130 tingué el seu origen en el conflicte regional de 1128 i mantingué el seu abast limitat essencialment a aquesta zona, no podem dir el mateix de les dificultats que es manifestaren durant l'hivern de 1131. El 21 de gener de 1131, a Barcelona, a la casa de Pere Bernat Marcús, davant dels còsols i dels *honestissimorum virorum* de la ciutat, es resolgué un conflicte entre Bernat Otger i el seu fill Pere de Tiana, d'una banda, i Ramon Seguí, la seva muller Ermessenda i el seu fill Pere, sobre uns alous situats, segons sembla, a Tiana. Ramon Seguí i la seva família s'avingueren a renunciar als seus drets sobre els alous en favor de Bernat Otger i de Pere a canvi d'un morabatí que aquests els hi donaren –diu el document– en una situació de gran necessitat (*in magna eorum necessitate*).¹⁶ El cas no era aïllat; les dades del mercat de la terra indiquen que durant els primers mesos de 1131 hi hagué dificultats a diversos punts de la geografia catalana (Penedès, Osona, Manresa, Urgell) i que aquestes assoliren els seus màxims els mesos de març i abril d'aquest any per a remetre posteriorment de manera brusca.¹⁷

Però aquests actes no reflecteixen tant la gravetat de la situació com les disposicions de l'assemblea de pau i treva que el 31 de març de 1131, en el palau comtal de Barcelona, sota la presidència de Ramon Berenguer III i del seu fill, reuní als bisbes de Barcelona, Girona i Osona i a un gran nombre d'abats i nobles “de la terra”, assemblea que, malgrat haver estat justament datada en l'edició crítica de l'única còpia que l'ha transmès,¹⁸ no ha estat, en canvi, encara degudament contextualitzada ni explicada.

16. ACB, LA, II, f. 155r-v, doc. 447 (còpia del s. XIII).

17. Així semblen indicar-ho actes com la venda que feren el 2 de març de 1131 Ermessenda, Berenguera, Berenguer i Ponç al monestir de Sant Cugat del Vallès de l'alou de Ribera que tenien al comtat de Barcelona, al terme del castell d'Olèrdola, a la parròquia de Santa Margarida [dels Monjos], per la quantitat de 4 morabatins d'or (ACA, CSC, f. 120, doc. 398, ed. RIUS, III, p. 97, doc. 907); la venda que el 2 d'abril feren Bernat Ecard, la seva muller Valença i els seus fills al Sant Sepulcre de la Seu d'Urgell i al prior Bernat d'una parcel·la situada al terme de la Seu d'Urgell, prop del riu Valira i de la vila, per 6 sous (ACU, perg. 902, ed. Cebrià BARAUT, “Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 9 [1988-1989], pp. 226-227, doc. 1413); i la definició que el 17 d'abril feren Mir d'Alou i els seus fills a Bernat de tot el que aquest tenia per l'església de Vic al terme de Balsareny del comtat de Manresa, inclòs un molinar, a canvi de 2 quarteres d'ordi (ACV, cal. 6, núm. 1641).

18. ACB, LA, I, f. 105r-v, doc. 256 (còpia del s. XIII), ed. Gener GONZALVO I BOU, *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, pp. 45-48, doc. 10, i Fidel FITA, “Cortes de Barcelona (10 marzo, 1131). Texto inédito”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, IV (1884), pp. 79-82.

L'assemblea de 1131, de vigència limitada als dominis dels comtes de Barcelona i a les diòcesis de Barcelona, Osona i Girona,¹⁹ acordà la protecció de les esglésies i de les sagreres, dels clergues desarmats, dels monjos així com de tots aquells que els acompanyessin. També foren declarats inviolables els mercaders, els que anessin als molins a moldre gra, els estris de llaurar, els bous, les eugues, els pollins i el ramat en general. Finalment, es comminava amb severes sancions als incendiàries, especialment les fulminades per Innocenci II en el concili de Clermont-Ferrand del 18 de novembre de 1130.²⁰

Les mesures s'adreçaven, ultra a protegir els *inermes*, en especial els eclesíastics i els seus béns, a salvaguardar les collites i els ramats, per tal d'evitar l'agreujament i la prolongació de la crisi més enllà de les messes, el que hagués tingut uns efectes catastròfics sobre la població. Amb la protecció dels bous i de les arades es pretenia garantir les condicions per a la llauró i la sembra dels cereals d'estiu. Les severes penes contra els incendiàries perseguïen acabar amb la pràctica de la crema i destrucció de les messes, característica de les guerres feudals. La protecció dels que anaven als molins a moldre el gra té a veure amb l'intent de protegir els drets senyorials i la població rural dels assaltadors i lladres. La protecció de les eugues dels robatoris responia, sens dubte, a la preocupació per garantir la reproducció d'aquesta valuosa espècie. Tot i que desconeixem les causes que portaren a adoptar aquesta mesura, podem formular dues hipòtesis: que alguna epizootia hagués causat estralls entre la població equina o que hom hagués recorregut al sacrifici de cavalls per a proveir-se d'aquesta vianda alternativa per al consum humà, com sabem que es produí en situacions d'extrema escassetat d'aliments com la fam de 1194-1196.²¹

El malestar social al qual venia a donar resposta l'assemblea comtal de 1131 i la crisi subjacent planteja alguns interrogants de difícil resolució. És evident que ja no ens trobem, com els dos anys anteriors, davant d'una simple conseqüència del conflicte regional que afectà els comtats d'Empúries i Girona el 1128, sinó davant d'una carestia i d'una fam general que afecta, a més, la ciutat de Barcelona i bona part de la Catalunya interior i pirinenca, acompanyada d'una gran inestabilitat social.

19. Mesures similars degueren adoptar-se poc abans o coetàniament als comtats i diòcesis veïnes. A Urgell, sabem que era vigent la Pau i Treva de Déu abans del mes d'abril de 1130, quan Galceran de Pinós i Ramon, vescomte d'Urtx, s'obligaren a ajudar el bisbe Pere i els canonges de la Seu d'Urgell a mantenir i defensar els seus dominis com a compensació per haver trencat la treva de Déu i haver violat les sagreres a diversos llocs (ACU, perg. 894, ed. C. BARAUT, "Els documents...", *Urgellia*, 9 (1988-1989), pp. 221-222, doc. 1407).

20. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Florència-Venècia, 1759-1789, vol. XXI, col. 440.

21. 1196, cronicó *Rivipullense* II: "Hoc anno luna mortua aparuit et sterilitas et fames valida ita ut equi e muli a vulgo comedebantur et magna hominum mortalitas fuit." (Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 588, f. 39v).

És possible, a més, que aquesta fam, la de 1131, tingués una connexió internacional. Dues cròniques romanes enregistren una fam que afectà Itàlia l'any 1130.²² Els problemes de datació que plantegen i els dubtes sobre el sistema cronogràfic emprat fan que haguem de considerar com a possibles, per a la fam italiana, els anys 1130 i 1131. Inevitablement sorgeix la pregunta: hi hagué alguna relació entre la fam catalana de 1131 i la que afectà coetàniament les ciutats italianes? La hipòtesi de la connexió mediterrània de la carestia podria explicar les dificultats detectades a Barcelona l'hivern de 1131 i l'agreujament de la crisi i abonaria la idea d'una discontinuïtat entre la fam gironina de 1129-1130 i la crisi de 1131.

Una segona qüestió és fins a quin punt l'agreujament de les dificultats fou una conseqüència del clima de violència o, a la inversa, aquest fou una resposta de la classe feudal davant del problema de l'escassetat i la carestia? Si ens basem en l'evidència documental, la que ens forneix el mercat de la terra, haurem de concloure que la Pau i Treva decretada el mes de març de 1131 en l'àmbit de les tres diòcesis de la Catalunya Vella aconseguí els objectius que es proposava, instaurar l'ordre social, requisit indispensable per a retornar la normalitat als mercats, el que, unit a unes bones collites i, potser, a una millora i estabilització dels mercats internacionals dels cereals, contribuí decisivament a conjurar la carestia l'estiu de 1131. Però potser hi hagué altres causes més poderoses que expliquen la brusca extinció de les dificultats.

LA DALLA DE LA MORT

Per a entendre les mesures excepcionals acordades per l'assemblea comtal de març de 1131 no n'hi ha prou amb considerar l'impacte de la fam sobre la població i el clima de desordre i de violència com a conseqüència de la carestia, sinó també l'impacte de la crisi sobre les condicions d'existència de la població i sobre la demografia.

La fam de 1130-1131 se saldà amb una de les mortaldats més greus del segle XII. Els índexs de mortalitat augmentaren de manera significativa a partir del mes d'agost de 1130, just en els inicis de la segona fase de la fam, i es mantingueren molt elevats durant 18 mesos, fins el gener de 1132, per a recuperar bruscament la normalitat els mesos següents.

22. CRONICA PONTIFICUM ET IMPERATORUM TIBURTINA, *MGH, Scriptorum*, tom. XXXI, part I, Hannover, 1902, p. 260, 10-14. Cf. BOSONIS GESTA INNOCENTII, *Duchesne*, II, p. 383. La dada és recollida per N. F. FARAGLIA, "Storia dei prezzi in napoli dal 1131 al 1860", *Atti del R. Istituto d'Incoraggiamento alle Scienze naturali Economiche e Technologiche di napoli*, 2ª sèrie, tom XV, 1878.

Aparentment, la mortaldat d'aquest període semblaria directament relacionada amb la primera fase de la fam (1129-1130), però, com que els estralls es documenten arreu dels comtats catalans i afectaren també les classes privilegiades, cal considerar com a més plausible la hipòtesi que fos la conseqüència d'alguna mortífera epidèmia.

D'altra banda, la relació entre la fam i l'epidèmia potser no foren mecàniques, de causa-efecte, ni unidireccionals.²³ La carestia i la fam foren els condicionants que propiciaren l'extensió de la malaltia i la gravetat dels seus efectes, però no la causa. L'epidèmia féu estralls entre la població famolenca i desnodrida, però acabà afectant totes les classes socials en punts distants de la geografia catalana. És possible que, com la gran majoria de pandèmies que afectaren les ciutats catalanes al llarg de l'Edat Mitjana, l'afecció contagiosa responsable de la mortaldat de 1130-1131 procedís de l'exterior. De l'exterior, però d'on?

Els annals francesos ens proporcionen la notícia d'una greu epidèmia que els anys 1129-1130 afligí les ciutats del nord de França (Chartres, París, Soissons, Cambrai, Arrás entre d'altres) i d'una pestilència que, coetàniament, causà una gran mortaldat de bestiar (bous, vaques, porcs, cavalls i cabres).²⁴ Es tracta del "foc sagrat" o "foc de Sant Antoni" (*pestis ignea, plaga ignis divini*), malaltia vírica que els historiadors han identificat amb l'ergotisme, la intoxicació causada per la ingestió de farina de sègol banyut.²⁵ La seva sobtada extinció al nord de França, atribuï-

23. Les relacions entre fam, desnutrició i extensió de les epidèmies i mortaldats ha generat un interessant debat en la historiografia de les crisis de subsistència, complexificat, d'una banda, per les limitacions de la història demogràfica i, de l'altra, pels avenços dels estudis sobre epidemiologia històrica. Vegeu-ne un resum a Richard M. SMITH, "Periods of <<Feast and Famine>>: Food Supply and Long Term Changes in European Mortality, c. 1200 to 1800", *Alimentazione e nutrizione, secc. XIII-XVIII. Atti della Ventottesima Settimana di Studi 22-27 aprile 1996*, Prato, Istituto Internazionale di Storia Economica F. Datini, 1997, pp. 159-186. Si, en general, hom admet una relació general entre desnutrició, extensió de les epidèmies i mortalitat, aquesta ja no és la única ni la principal de les relacions possibles per a explicar les tendències i diferències de la mortalitat i el creixement de la població en el passat. D'una banda, moltes malalties infeccioses foren independents de la nutrició i, de l'altra, els factors climàtics i ambientals tingueren un impacte important sobre moltes malalties víriques. Cf. Massimo LIVI-BACCI, "La relación entre nutrición y mortalidad en el pasado: un comentario", Robert I. ROTBERG; Theodore K. RABB (comps.), *El hambre en la historia*, Madrid, Siglo XXI, 1990, pp. 103-109.

24. "Hoc anno pestis ignea in homines fuit et beata Maria Suessionis miraculis claruit, et morticinum pecorum fuit." (ANNALES LAUBIENSIS CONTINUATIO, *MGH*, IV, 22, 23). "Pestilentia maxima bouum, vacarum et porcorum, aprorum, cervorum, capreorum. Hoc anno plaga ignis divini Carnotum, Parisius, Suessionem, Cameracum, Atrebatum et alia multa loca mirabiliter pervadit, sed mirabilis per sanctam Dei genitricem Mariam extinguitur." (ANSELMUS ABBATIS GEMBLACENSIS CONTINUATIO CHRONOGRAPHIAE SIGEBERTI, *MGH*, VI, 381, 42-47; 382, 1; ANNALES CAMERACENSIS, *MGH*, XVI, 514, 11-13).

25. J. LE GOFF, *La Baja Edad Media*, Madrid, siglo XXI, 1971, p. 23.

da a un miracle de la Mare de Déu, afegeix un nou paral·lelisme amb l'epidèmia catalana, els efectes de la qual tingueren una durada no superior als divuit mesos. Pogué la *pestis ignea* haver-se difòs cap al sud per les vies naturals de comunicació fins a afectar les viles i ciutats marítimes de la Provença i del Llenguadoc, amb les quals els comtats catalans mantenien estrets lligams polítics i comercials?

Si la fam de 1129-1131 no fou la causa directa de la mortaldat, però creà les condicions necessàries per a la ràpida propagació de l'epidèmia, en canvi, l'impacte de l'epidèmia sobre la població sí que pogué tenir alguna cosa a veure amb la normalització dels mercats bladers i alimentaris després de les messes de 1131 i durant tot l'any 1132.

En base al càlcul la documentació testamentària, documentació que, cal advertir d'entrada, representa la mortalitat adulta d'individus pertanyents majoritàriament, tot i que no exclusivament, als grups privilegiats de la societat, podem avaluar un increment de la mortalitat d'entre 3 i 4 vegades respecte dels nivells normals durant el període de 18 mesos que van d'agost de 1130 a gener de 1132.

Si tenim en compte que la producció de documentació testamentària, es mantingué relativament estable en un llarg període de temps que va de mitjan segle XI a finals del segle XII, amb una lleugera tendència a l'alça, i que, per tant, les seves oscil·lacions en la curta durada reflecteixen, essencialment, els alts i baixos de la mortalitat de la població adulta,²⁶ podem establir comparacions entre les diferents puntes de mortalitat en relació, almenys, a dues variables: la durada de la mortalitat i el seu impacte sobre la població calculat a partir de la relació entre producció de la documentació testamentària conservada (nombre de testaments + adveracions) i temps.

26. Sobre la producció dels diferents tipus de documents testamentaris (testaments, adveracions, execucions) al llarg d'aquest període, vegeu Nathaniel L. TAYLOR, "Medieval Catalanian Wills. Family Charter Evidence in the Archives", Lawrence J. MCCRANK (ed.), *Discovery in the Archives of Spain and Portugal: Quincentenary Essays, 1492-1992*, The Harwoth Press, 1993, pp. 103-134, especialment gràfiques 3 i 4 (pp. 121-122).

Taula 1
 RÀNKING DE CRISIS DE MORTALITAT
 A CATALUNYA: 1094 - 1201
 Estimació gravetat: **** = Extraordinària; *** = Molt greu; ** = Greu

PERIODE MORTALITAT	DURADA Total mesos	MORTALITAT			GRAVETAT
		Total doc. test.	Mitjana doc. testamentaris/ mes	Nº d'ordre ranking	
1094 abril – 1095 novembre	20	20	1	3	****
1098 juliol – 1101 abril	34	19	0,55	13	***
1111 octubre – 1113 novembre	26	20	0,77	11	***
1114 novembre- 1116 gener	15	13	0,86	8	***
1117 gener – octubre	10	9	0,9	7	**
1130 juliol – 1132 gener	19	19	1	4	***
1153 juny – 1154 octubre	17	17	1	5	***
1155 desembre – 1156 setembre	10	7	0,7	12	**
1161 desembre – 1163 juliol	20	16	0,80	9	***
1165 setembre – 1168 desembre	40	31	0,77	10	***
1172 febrer – novembre	10	16	1,6	1	***
1192 octubre – 1193 octubre	13	13	1	6	***
1194 agost – 1197 gener	30	46	1,53	2	****

Des del punt de vista de la seva longevitat, la mortaldat de 1130-1132 ocuparia un lloc intermedi entre les mortaldats de 1098-1101, 1094-1095, 1111-1113, 1161-1163, 1165-1168 i 1194-1197 (vegeu taula 1) i les múltiples puntes de mortalitat de durada inferior a un any o concentrades en una o dues estacions de l'any que es registren al llarg del període 1094-1201. L'epidèmia responsable de la mortaldat de 1130-1131 no tingué una vida excessivament llarga i la seva extinció fou probablement tant sobtada com la de la *pestis ignea* del nord de França.

Ara bé, el seu impacte sobre la població fou important. Tot i que la superaren amb escreix les mortaldats extraordinàries de 1094-1095, 1172 i 1194-1197, cal considerar la de 1130-1131 dins d'un segon rang de mortalitats de conseqüències greus o molt greus sobre la població. Si considerem que els índex de mortalitat adulta s'elevaren de l'ordre de 3 o 4 vegades pel damunt dels valors normals i que es mantingueren en aquests nivells durant un any i mig, amb totes les precaucions que mereix el mètode basat en el càlcul de la documentació testamentària, podem avaluar l'impacte de la caiguda demogràfica entre un mínim d'un 10 i un màxim d'un 20 % sobre el total de la població.

Els efectes de la mortalitat de 1130-1131 ens obliguen a preguntar-nos fins a quin punt la mortaldat no fou la causa de la brusca i ràpida extinció de la carestia després de les collites de 1131 i el retorn a la normalitat durant un llarg període que, exceptuant el repunt de 1133, s'allargaria fins a la carestia de 1138-1140. Si l'epidèmia causà una caiguda de la població de l'ordre del 10 o del 15%, necessàriament aquesta crisi s'hauria traduït en una caiguda significativa de la demanda alimentària.

EL PODER DAVANT LA CARESTIA: LA INTERVENCIÓ

A diferència d'altres caresties, durant la crisi de 1130-1131 les institucions eclesiàstiques pràcticament no mobilitzaren recursos extraordinaris per a destinar-los als pobres que, recordem, constituïen el segment de la població urbana i vilatana exclòs de l'accés als aliments bàsics per a la subsistència. Sí que ho féu, en canvi, el comte de Barcelona Ramon Berenguer III, qui, en el seu testament dictat el 19 de juliol, disposà que a partir de las rendes dels seus dominis fossin eixugats els seus deutes i es comprassin túniques per a 300 pobres.²⁷ La intervenció del comte per a pal·liar la situació dels seus súbdits és significativa, sobretot si tenim en compte que anà precedida d'un important paquet de mesures legislatives, les contingudes en el decret de Pau i Treva de març de 1131 que ja hem comentat i, possiblement també, d'altres que no coneixem. Probablement fou la seva actuació enfront d'aquesta crisi el que li valgué la fama de *virum etiam dulcissimum, largissimum* que recollí la versió primitiva de les *Gesta Comitum*.²⁸

Des d'aquesta perspectiva, l'actuació de Ramon Berenguer III que, irònicament, morí aquell mateix mes de juliol, a l'hospital de pobres de Barcelona,²⁹ víctima de l'epidèmia, recorda l'activa política duta a terme pel comte Carles de Flandes durant la fam de 1124-1125, el qual, lluny de limitar-se a les tradicionals iniciatives caritatives i assistencials entre els habitants de les ciutats del seu domini i, en general, entre els seus súbdits, féu front, amb valentes mesures legislatives i governatives (prohibició de la fabricació de cervesa, sacrifici de gossos i de vedells,

27. "Et mando ut mei elemosinarii teneant medietatem de dominicaturis et usaticis meis donec persolvant omnia ista debita et alia que hic scripta non sunt et induant CCC pauperes de tunicis." (ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, perg. 6 [copia de 1204]).

28. Louis BARRAU-DIHIGO; Jaume MASSÓ i TORRENTS [eds.], *Gesta comitum Barcinonensium*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1925, pp. 7 i 38; A. ROVIRA i VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, edicions Pàtria, 1926, IV, p.73.

29. Segons la versió primitiva de les *Gesta Comitum*, p. 28, Ramon Berenguer III, greument malalt, manà ésser portat a l'hospital dels pobres de Barcelona, per tal d'acabar humilment la seva vida. Morí el 19 de juliol de 1131, hores després d'haver dictat un nou testament, a l'edat de 38 anys. Cf. ROVIRA i VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, IV, p. 70-72.

obligació d'alternança de conreus de blat i de lleguminoses, remissió del pagament de rendes als pagesos) tant a les necessitats immediates d'abastament de la població com a la necessitat d'assegurar-se, a mitjà i llarg termini, reserves alimentàries, en previsió que la carestia persistís més enllà de les següents messes.³⁰

La passivitat de les institucions eclesiàstiques davant la carestia i dels seus efectes socials només sembla explicar-se si elles també es veieren seriosament afectades per la conjuntura adversa. El testament del mateix Ramon Berenguer III ens informa que la situació de l'església de Girona, perjudicada per la usurpació de drets, per la guerra i per la fam no era gens falaguera. El comte féu donació a l'església de Girona de totes les capellanies de la seva titularitat que tenia al bisbat i al capítol de canonges de la seu l'església de Boada per tal que de les seves rendes s'alimentessin els canonges "quan els fes falta menjar" i que quan, al contrari, hi hagués abundància de queviures, les seves rendes fossin destinades a la restauració de l'església i de l'altar de Santa Maria.³¹

LA CARESTIA DE 1133

Diversos llegats testamentaris de blat i d'ordi a esglésies indiquen el retorn de la carestia entre gener i maig de 1133,³² després d'un any i mig d'aparent tranquil·litat. La carestia es traduí en un increment del segment de la població urbana depauperada, depenent de la caritat eclesiàstica per a la seva subsistència, per la qual

30. PASSIO KAROLI COMIT. AUCT. GALBERTO, c. 2, u. 3, *MGH*, XII, 562, 39. WALTERI VITA KAROLI COMITE FLAND., c. 11, *MGH*, XII, 544, 1. HERIMANNI LIBER DE RESTAURATIONE SANCTI MARTINI TORNACENSIS, c. 13, *MGH*, XIV, 323. CHR. SANCTI BAVONIS ED. DE SMET. CORP. CHR. FLAND. I, 578.

31. "Dimitto etiam Sancte Marie sedis Gerunde omnes capellanas quas habeas in episcopatu Gerundensi, solide et libere. Et ad ipsius canonicam, ipsam ecclesiam de Buada cum decimis et primiciis et oblationibus universis. Tali modo ut cum victus in ipsa canonica quacumque occasione defecerit, prefate ecclesie de Buada fructus habeant prefate sedis canonici in victum comunem; cum vero per Dei gratiam in ipsa canonica victus more solido habundaverat, prefate ecclesie de Buada fructus omnes sint ad restauramentum ipsius ecclesie et altaris sancte Marie." (ACA, Cancellaria, Ramon Berenguer IV, perg. 6 [còpia de 1204]).

32. Bonadona (testament del 6 de gener de 1133) deixà 2 quarteres de blat a l'església de Sant Feliu de Cabrera (ADB, carp. 3A, perg. 68, ed. J. ALTURO I PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, II, pp. 240-241, doc. 215). El 12 d'abril Pere Guillem deixà un sester d'ordi a l'església de Sant Climent de Sescebes i un altre sester a Santa Maria de l'Om (Masarac, Alt Empordà) (BC, Arxiu, perg. núm. 9045, regestat per MARQUÈS, *Vilabertran*, p. 200, doc. 492). El 6 de maig Ramon d'Ollers dictà testament en ocasió del seu futur pelegrinatge a Jerusalem i deixà un sester de blat, 2 sestres d'ordi i un de vi al monestir de Sant Pere de Rodes (BC, Arxiu, perg. 9932, regestat per MARQUÈS, *Vilabertran*, p. 194, doc. 478).

cosa la crisi alimentària gairebé no ha deixat rastre en el mercat de la terra. Les donacions del comte Ermengol VI a l'hospital de pobres de la Seu d'Urgell (febrer de 1133)³³ i de l'arquebisbe Oleguer i dels canonges de Barcelona a l'hospital de pobres annex a la catedral (març 1133)³⁴ evidencien que durant l'hivern d'aquest any les necessitats d'assistència a pobres i malalts havien augmentat sensiblement en aquests dos nuclis urbans i que els recursos propis dels hospitals resultaven insuficients per a fer front a la demanda de la població necessitada.

A la Seu d'Urgell, la crisi de 1130-1131 i la carestia de 1133 posaren al descobert no només les dificultats de les seves institucions de beneficència i d'assistència vinculades per a fer front a les necessitats de la població, sinó també les dificultats del capítol de canonges per a garantir el sosteniment dels seus propis membres. Les dificultats obeïen a un problema estructural, aliè a la funció econòmica que aquestes institucions jugaren dins de la societat urbana, que es manifestarà reiteradament al llarg del segle XII en els grans capítols i monestirs de Catalunya: l'augment continuat del nombre de clergues i laics que es vinculaven a la institució com a canonges, clergues o familiars per motius espirituals i que adquirien el dret a beneficiar-se vitaliciament de la *ratio* alimentària diària així com de les cures durant la malaltia i la senilitat.³⁵ La carestia de 1133, després de la crisi de 1130-1131, fou el detonant d'un intent fracassat de reforma del règim intern del capítol d'Urgell que perseguia resoldre un problema que amenaçava, per primer cop, amb trencar el precari equilibri entre ingressos i despeses en anys normals. El capítol de canonges havia arribat al límit de les seves possibilitats de creixement i els ingressos del domini eren insuficients per a sostenir els seus membres i, a la vegada, atendre les necessitats de la població dependent en temps de carestia.

L'abril de 1134 el bisbe Pere i els canonges de la seu d'Urgell volgueren implantar el sistema de les pabordies que acabaria imposant-se a la majoria de monestirs,

33. Ermengol VI de Urgell, en el seu testament dictat el 8 de febrer de 1133 [A.D. 1132; any 22 de Lluís el Gros], abans de marxar cap a Castella, deixà 30 morabatins a l'alberg de pobres del costat de la catedral d'Urgell (ACU, perg. 909, ed. C. BARAUT, "Els documents...", *Urgellia*, 9 [1988-1989], pp. 236-239).

34. El 27 de març l'arquebisbe Oleguer i el capítol de canonges de la seu de Barcelona donaren a l'hospital de pobres annex a la catedral tots els llits i els llençols, exceptuats els de seda, dels clergues difunts (ACB, LA, f. 285v, doc. 764, ed. PUIG, *Episcopologio Barcinonense*, p. 414, apèndix doc. LXV). L'*hospicium* de la Seu d'Urgell tornaria a ser beneficiari d'una donació documentada, la que el 30 de desembre de 1133 féu la vídua Constança d'un alou que tenia a la vila de Noves de Segre i de la meitat d'una vinya a Tost (ACU, perg. 912 bis [còpia de 1286], ed. C. BARAUT, "Els documents", *Urgellia*, 9 [1988-1989], p. 247, doc. 1435).

35. Hem tractat aquesta qüestió a "Entre la beneficència y la *familiaritas*: la contratación del *vicium et vestitum* en los monasterios catalanes durante los siglos XI-XIII. Una respuesta institucional alternativa ante el hambre como problema social", *Anuario de Estudios Medievales*, 34/1 (Barcelona, 2004), pp. 3-29.

però fracassaren –diu el document– a causa del gran nombre de canonges (*propter fluitatem canonicorum*); després d'una llarga discussió, acordaren reduir a un màxim de 45 els membres del capítol i prohibiren, sota pena d'anatema, augmentar el nombre sense un motiu de gran utilitat i de comú acord.³⁶ Sens dubte, el problema principal que obligà a reestructurar el capítol era el gran nombre de canonges que havien ingressat a la institució i la dificultat de proveir les necessitats dels mateixos i, a més, mantenir les funcions socials de la institució. S'imposava, d'una banda, reduir el nombre de canonges i, de l'altra, millorar la gestió econòmica de la institució introduint una racionalitat en el control dels ingressos i de les despeses.

Per tot això, com calia esperar, la carestia de 1133 adobà el terreny per a un augment dels nivells de mortalitat, que registraren dos nous repunts els mesos d'abril de 1133 i març-juny de 1134, tot i que en cap cas s'assoliren els nivells de la mortaldat de 1130-1131.

36. “voluerunt stabilire preposituras eiusdem canonice et propter fluitatem canonicorum non potuerunt.” (ACU, *LDEU*, I, f. 139r, doc. 417 (còpia del s. XIII), ed. C. BARAUT, “Els documents...”, *Urgellia*, 9 [1988-1989], pp. 247-248, doc. 1436).